

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Семантична спеціалізація номінативних речень полягає у ствердженні буття предметів чи явищ. З урахуванням основного та супровідних значень виділяються буттєві, оцінні номінативні речення (в обох мовах), вказівні (лише в українській мові). У статті подано аналіз якісної й кількісної конвергенції та дивергенції англійських та українських номінативних речень цих семантичних типів.

Ключові слова: номінативні речення, семантична структура, якісна / кількісна конвергенція (дивергенція).

Семантика речення — одна з головних тем сучасних досліджень у царині синтаксису. Мета цієї статті — схарактеризувати конвергентні та дивергентні ознаки семантичної структури номінативних речень англійської та української мов. Номінативні речення, що є предметом нашого дослідження, — поняття невідоме зарубіжній англістиці¹.

Семантична структура речення — це його абстрактне мовне значення, що становить відношення семантичних компонентів, утворених взаємодією граматичних і лексичних значень членів речення². У будь-якому реченні наявні значення двох типів: об'єктивні, які відображають явища дійсності, і суб'єктивні, що вказують на ставлення суб'єкта думки до відображуваної в реченні дійсності.

В. Бабайцева виділяє три ступеня абстракції у мовній семантиці речення: перший ступінь — предикативність як найабстрактніше значення речення; другий — узагальнена семантика, характерна для класу речень, побудованих за різними структурними схемами; третій — численні типові значення речень, побудованих за однією схемою³. Семантичну структуру номінативних речень розглядаємо на другому ступені абстракції.

Номінативні речення — це семантично елементарні прості речення, семантична спеціалізація яких полягає у ствердженні буття предметів чи явищ (чи, точніше, ефекти буттєвості). Речення досліджуваного структурного типу є тільки одним із засобів вираження буття в мові. Інформація про існування (наявність) в обох мовах широко передається дієслівними реченнями, в англійській мові — також реченнями з *there*.

Значення буття, характерне для номінативних речень, не залежить від лексичного значення іменників, воно абстраговане. На основне значення іноді на-

¹ *Jespersen O. A modern English grammar on historical principles. Syntax.*— Heidelberg, 1927.— P. 3. Vol. 2.— 415 p.; *Nida E. A. A synopsis of English syntax.*— Hague, 1966.— 174 p.; *Quirk R., Greenbaum S. etc. A comprehensive grammar of the English language.*— London ; New York, 1992.— 1779 p.

² Русская грамматика : В 2-х т.— М., 1980.— Т. 2.— С. 124.

³ *Бабайцева В. В. Семантика простого предложения // Предложение как многоаспектная единица языка.*— М., 1983.— С. 12.

шарується значення оцінки чи вказівки, що є підставою для виділення семантичних груп номінативних речень: буттєвих, кваліфікативних (обидва типи властиві англійській та українській мовам) і вказівних номінативних речень (лише українській мові).

Проте, на думку Ю. Шевельова, «саме екзистенціальні речення — і тільки вони — заслуговують повністю на назву називних речень, бо лише в них з цілковитою рельєфністю і чіткістю виявляється суть даної синтаксичної конструкції»⁴.

Один із виявів системності лексики — участь у формуванні різних типів синтаксичних одиниць, зв'язок із певними синтаксичними значеннями і використання у визначених синтаксичних моделях. Лексичне наповнення структурної схеми, з одного боку, наділяє її конкретним змістом, а з другого — може детермінувати появу поширювачів, тобто створювати певний структурний і, відповідно, семантичний тип речення.

Як зазначає О. Старикова, гнучкість семантичної структури іменника, здатність вмщати значення, що характерні для інших частин мови, наприклад значення якісної ознаки чи процесу, а також його функціональна мобільність зумовлюють широке входження іменника у сферу різних частин мови, особливо дієслова⁵. Семантика іменника, зокрема його функціональне зближення з дієсловом, значно впливає на перехід статичної субстантивної номінації в динамічну, тобто слів (іменників) у речення.

Іменники, що виконують функцію головного члена номінативного речення, характеризуються лексичною різноплановістю, проте найлегше статусу речення набувають іменники, для яких властиві дієслівні семи, а також іменники, що виражають поняття часу чи мають значення події.

Буттєві номінативні речення як англійської, так і української мови, будуються за структурними схемами другого типу⁶. Спільні для обох мов моделі цієї групи речень: N/c//a/; Q + N/c//a/; A(A...) N/c//a/; N/c//a/ prep N/c//a/; A(A...) N/c//a/ prep A(A...) N/c//a/; /A/N/c//a/ prep p /A/ N/c//a//pr/. Моделі екзистенційних номінативних речень, що властиві лише англійській мові: d N/c//a/; d A(A...) N/c//a/; dQ N /c//a/; /d/ /A/ N/c//a//pr/ N /c//a/; /d/ N/c//pr/ g /A/ N/c//a/; d N/c//a/ prep I; d A(A...) N/c//a/ prep d /A/ N/c//a//pr/; /d/ /A/ N/c//a/ prep I N/c//a/. Структурні схеми буттєвих номінативних речень української мови: Npr; Nc + /prep/ Q; N/c//a/ N/c//a/ g; Q + Nc Na g; Na N /c//a/; N/c//a/ A N /c//a/ g.

Екзистенційні номінативні речення в зіставлених мовах найчастіше повідомляють про буттєвий стан природи, який не пов'язаний із поняттям про особу: «He leaned far out. Cold moon — warm air» (J. Galsworthy); «Скелі й вода. Вже осінь» (О. Гончар). Можуть позначатися темпоральні явища — періоди року, доби, дні тижня: «A Friday. Judith was reacclimated» (J. Updike); «Ніч. Весна. Гримить повінь» (М. Хвильовий).

Лише для української мови типовими є номінативні речення з головними членами, вираженими іменниками, що позначають різні стихійні явища: «А сосни гудуть-гудуть. Хуртовина. Вітри» (М. Хвильовий); «Посуха та й посуха. Жита запалило» (М. Коцюбинський). Для англійської мови у подібних випадках характерна двоскладна модель речення.

⁴ Шерех Ю. До генези називного речення. — Мюнхен, 1947. — С. 16.

⁵ Старикова Е. Н. К вопросу о номинализации в современном английском языке // Номинализация в современном английском языке. — Киев, 1982. — С. 11.

⁶ Класифікацію структурних схем за особливостями їхньої лексичної наповнюваності запозичено у Н. Арват: схеми першого типу характеризуються «прикріпленим» складом лексики: другого — відносно вільним лексичним складом при чітко вираженій тенденції до заповнення компонентних місць розрядами визначених (але не будь-яких) груп лексики, третього — вільним лексичним наповненням одного з компонентів за наявності строгих обмежень для інших компонентів (Арват Н. Н. Аспекти изучения простого предложения (Текст лекций). — Черновцы, 1972. — С. 16).

Другий широковживаний тип екзистенційних номінативних речень позначає буття предметів чи осіб: «*Pavilions by the shore. On occasional slender pier reaching out from some... lodge*» (T. Dreiser); «*A fourteen-year-old boy. Ludicrous*» (M. Atwood); «*Хати, клуні, хліви. Тихо. Вигін*» (А. Тесленко); «*Коні... Кобилиці... Стригуни... Лошата...* Тут без батога нема людей» (Остап Вишня).

У багатьох випадках виникає потреба виявити такі явища, що мають своїх діячів чи носіїв. «Віддієслівний чи етимологічно пов'язаний із дієсловом іменник у реченнях цього типу має пропозитивне значення, суб'єкт якого експлікований або в реченні, або в передтексті»⁷.

Речення з зовнішньою характеристикою суб'єктів виражають кілька відтінків такого значення, а саме:

а) конкретну дію чи процесуальний стан суб'єкта: «*Serve him right. Transgression — punishment — bang!*» (J. Conrad); «*Мовчанка. Кров бухала йому до голови*» (А. Тесленко). Номінативні речення типу «*Another pause*» в уривку «*“You're an important lady...” Another pause*» (M. Atwood) чи «*Мовчання*» в уривку «*“Люди, чи є живий хто?!” Мовчання*» (В. Шевчук) сприяють посиленню виразової сили реплік, а також сигналізують про порушення мовленнєвого контакту між комунікантами. Причиною пауз може бути нерішучість, здивування, обурення мовця тощо, а також незгода адресата зі словами адресанта.

Паузи, виражені вказаними номінативними реченнями, є комунікативно релевантними, оскільки передають певну інформацію. Таке значуще мовчання визначається як нульовий мовленнєвий акт⁸ і є компонентом вербальної комунікації;

б) фізичний стан, хворобу суб'єкта: «*I never wanted to be a nurse. The pain*» (D. Chávez); «*З дозволу станового повели Троянду до лікаря. Тиф*» (А. Тесленко);

в) зовнішні риси, природні якості суб'єкта, особливості характеру, мовленнєву діяльність: «*And I was right, too. A voice*» (J. Conrad); «*Глянь, яких орлів дає робітничому класові Зачіплянка... Краса і сила, статура, мускулатура!*» (О. Гончар).

В українському художньому мовленні трапляються також номінативні речення — назви кваліфікації становища, в якому перебуває суб'єкт: «*Ну, що ж — сталося. Факт*» (М. Коцюбинський); «*Кіт у чоботях — тип. Точка*» (М. Хвильовий).

Буттєві номінативні речення із внутрішньою характеристикою суб'єктів називають його внутрішній емоційний чи інтелектуальний стан: «*Confusion. Aspiration. For indeed he was not only puzzled*» (T. Dreiser); «*... he thought of Bosinney and his mistress, and the broken song of thrush. Joy — tragedy!*» (J. Galsworthy); «*Потому зек вішався. Безвір'я*» (М. Осадчий); «*В театральній студії дзвеніли тарілки... Новий рік. Щастя*» (М. Хвильовий).

Головний член номінативних речень другого типу (з імплікованим суб'єктом) здебільшого передається абстрактним іменником. «Абстрактний іменник характеризується різноманітними модифікаторами, що виражають значення, властиві модифікаторам дієслова: тривалість / короткочасність, одноразовість дії, спосіб, характер, тощо. Як знаковий заміник дії абстрактний іменник має денотативне значення, притаманне конструкціям S — P»⁹.

Семантична спеціалізація номінативних речень моделі Q+N/c//a/ полягає у ствердженні існування певної кількості фактів чи явищ: «*Are you all in the nature of becoming dead? Small laughs. Two whistles*» (N. Mailer); «*Ранком, коли пролетять тьмяні одуди світанку, гудок. Один, два, три*» (М. Хвильовий).

Заперечне номінативне речення як семантичний варіант основної моделі існує в обох мовах. Здебільшого це речення буттєві, однак якщо в мові англійської

⁷ Старикова Е. Н. Проблемы семантического синтаксиса (на материале английского языка). — Киев, 1985. — С. 30.

⁸ Богданов В. В. Молчание как нулевой речевой акт и его роль в вербальной коммуникации // Языковое общение и его единицы. — Калинин, 1986. — С. 12.

⁹ Старикова Е. Н. Проблемы... — С. 31.

прози речення типу «He called. No answer» (J. Galsworthy) — звичне явище, то в українських прозових творах вони не вживаються. Номінативні речення української мови припускають заперечення, особливо за певних контекстуальних умов, і реалізуються інколи в поетичній мові, напр.: «Вітер. *He вітер* — буря!» (П. Тичина); «*He Зевс, не Пан, не Голуб — Дух*, — лиш Сонячні Кларнети» (П. Тичина).

Кваліфікативні односкладні номінативні речення є тим типом речень, у яких дуже тісно переплелися дві семантичні категорії: оцінність та емоції. Емоційна оцінка є лише складовою частиною семантичної категорії оцінності, в якій відображується взаємодія людини з навколишнім середовищем. Така взаємодія, як зазначає А. Шрамм, обов'язково передбачає і включає різноманітні стосунки людини з предметами та явищами, що її оточують. Усвідомлення цих стосунків і є оцінкою предмета чи явища¹⁰.

Визначення Т. Кругликової уточнює попереднє твердження. Дослідниця трактує оцінку як судження суб'єкта пізнання про предмет, яке ґрунтується на порівнянні цього предмета з обраним еталоном¹¹.

Таким чином, сфера взаємодії людини з навколишнім світом одержує свою модальну характеристику через призму інформованості людини про цей світ у вигляді конкретних суджень оцінного характеру.

Обов'язкові передумови оцінних речень: а) об'єкт оцінки; б) суб'єкт оцінки; в) характер оцінки; г) основа оцінки, яку становлять елементи оцінної структури. Деякі з цих передумов можуть бути виражені в реченні експліцитно, інші — імпліцитно. Важливу роль при цьому відіграють оцінкові стереотипи як суб'єкта, так і об'єкта оцінки (у випадках оцінки людини та її соціально значущої вербальної та невербальної поведінки). Виділяємо якісно-оцінні та кількісно-оцінні номінативні речення (властиві обом зіставлюваним мовам).

Найпродуктивнішими структурними схемами, за якими будуються якісно-оцінні номінативні речення англійської мови, є схеми третього типу: What /d/ N/c//a/!, Such /d/ N/c//a/! та What /d/ /A/(A...) N/c//a/!, Such /d/ A(A...) N/c//a/!

У багатьох випадках якісна характеристика, а також відтінки суб'єктивної модальності (підтримка, осудження, здивування, обурення, захоплення, співчуття тощо) містяться у лексичному значенні іменника в позиції N, проте конструкції цих моделей можуть мати також і оцінно-нейтральні іменники. Адекватне сприйняття таких речень максимально залежить від контексту. Так, речення «What a family!» поза контекстом може імплікувати і пейоративні, і меліоративні конотації (пор. з укр. «Що за сім'я!» та «Ось це сім'я!»).

Речення моделей What /d/ N/c//a/! та Such /d/ N/c//a/!, а також d N/c//a/! та N/c//a/! (остання — властива й українській мові) особливі тим, що в них за відсутності означень стилістично виділяється імпліцитна якісна ознака імені.

Серед аналізованих одиниць, стверджує О. Старикова, трапляються випадки закріплення певних конотацій та імпліцитних якісних значень за номінативами з іменниками нейтральної експресії. Наприклад, речення «What an idea!», як правило, імплікує негативну оцінку явища. Відповідна позитивна оцінка закріплена за конструкцією з фінітним дієсловом «That's the idea!»¹².

Якісно-оцінні номінативні речення в обох мовах будуються за схемою другого типу A(A...)N/c//a//pr//!, проте частотність її використання в українському художньому мовленні значно вища. В англійській мові це також модель із артиклем: dA(A...)N/c//a//!. Речення вказаних структурних схем близькі до буттєвих, однак відрізняються від них емоційно-експресивним значенням атрибутивного

¹⁰ Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка). — Л., 1979. — С. 39.

¹¹ Кругликова Т. Г. К семантике количественной оценки // Языковые единицы в речевой коммуникации: Межвуз. сб. — Л., 1991. — С. 81.

¹² Старикова Е. Н. Односоставные именные предложения в современном английском языке // Номинализация в современном английском языке. — Киев, 1982. — С. 39.

елемента та (у більшості випадків) окличною інтонацією: «*The enormous difference! The thing to be as careful concealed as possible*» (Т. Dreiser); «*Чудесний ліс. Мішаний*» (Остап Вишня).

В українській мові також широко використовуються форми з деминутивними суфіксами: «*Невеличка, вузенька камерка. Три в'язні*» (А. Тесленко); «*Маленька, захарчована, миршава морська шакапинка*» (Остап Вишня).

Номінативні речення англійської мови, що будуються за структурними схемами другого (/d/ N/c//a/ prep /d/ N/c//a//r/ !, /d/ A (A...) N/c//a/ prep N/c//a//pr/!, d Nc prep A N/c//a/!, d N/c//a/ prep N/c//a/ prep /d/ N/c//a/!; d Na prep I /!/ /d/ /A/ N/c//a/ prep I N/c//a/ /!/!) та третього типів (What d /A/ Na prep /A/ Na!), хоч і виражають якість опосередковано, мають широку комунікативну сферу використання, можуть мати різний рівень емоційності та нашарування оцінного характеру, що зумовлює їх високу продуктивність.

Своєрідність моделі N of N₁, що має статус речення, полягає в тому, що, збігаючись за формою з атрибутивним словосполученням, вона є відображенням глибинної предикації, в основі якої лежить інтенсифікація предуюваної якісної ознаки предмета чи явища. Актуалізація номінатива здійснюється тут без участі фінітного дієслова, а це лежить в основі зближення моделі, що аналізується, із побудовами моделі A N¹³.

Спостерігається певна тенденція до заповнення компонента моделі в позиції N, що позначає головний член номінативного речення, емоційно-оцінними іменниками типу horror, shame, misery, beauty, blackness, danger тощо, які інтенсифікують оцінку: «*Roberta stood in extreme terror. The stigma of unsanctioned concupiscence! The shame of illegitimacy for a child!*», «... he now threw himself upon his bed and fairly groaned. *The misery of this!*» (Т. Dreiser).

Специфічно англійськими є якісно-оцінні номінативні речення з імпліцитним кваліфікативним предикатом моделей IN/c//a/!, IA(A...) N/c//a/! Речення цього типу можуть імплікувати як позитивні, так і негативні конотації: «*Monstrous trick, that Fate had played him! That old unhappy marriage!*», «...she gave Jo a bad time he knew! *And those sweet children!*» (J. Galsworthy).

Усномовний характер мають якісно-оцінні номінативні речення української мови, що будуються за структурними схемами другого типу: part N/c//a/!, I /A/ N/c//a/!, part I Na /!/, part Na I!, part Na! : «*Яка жахлива сцена!*» (О. Гончар); «*Ха-ха! Чисто комедіант!*» (М. Коцюбинський). Речення цих структурних типів підкреслено емоційні.

Кількісно-оцінні номінативні речення становлять другу групу оцінних номінативних речень, граматичний центр яких виражений кількісно-іменниковим сполученням: Q + N/c//a/!: «... he sat down on the weighing machine. *Eleven stone! He had not varied two pounds in twenty years*» (J. Galsworthy); «*П'ятнадцять верстів! Пройдемо через город*» (В. Винниченко).

За відсутністю чи наявністю емоційного компонента в семантиці граматичних форм оцінні номінативні речення поділяємо на дві підгрупи: а) емоційно-нейтральні речення, які дають кваліфікацію, оцінку предметам чи явищам, наявність яких констатується: «*He's free now of camp routine... A dishonourable discharge*» (М. Atwood); «*Понад затокою — рибальські селища та сосни де-не-де. Скупа природа, суворий край*» (О. Гончар); б) емоційно-оцінні номінативні речення, у яких ствердження наявності предмета чи явища супроводиться його піднесено емоційною оцінкою: «*A fascinating woman! What a waste! I'm glad the dad left her that money*» (J. Galsworthy); «*Наставив дід самовар, роздобули молоко, баранок. Така радість!*» (А. Тесленко).

Якщо для емоційно-нейтральних речень визначальними є власне якісні показники, то для емоційно-оцінних основною є ознака інтенсивності, що тісно по-

¹³ Там же.— С. 36.

в'язана з кількісними й якісними показниками. Речення емоційно-оцінного типу в обох мовах характеризуються чітко окресленою семантико-функціональною спрямованістю — використовуються для вираження позитивної чи негативної оцінки. Визначальними є інтенсивність характеру оцінки та її категоричність. Інтенсивність, що вказує на ступінь якості та кількість, є семантично градуйованою ознакою і передається в мові за допомогою лексичних і граматичних засобів.

Ступінь інтенсивності емоційної оцінки визначаємо на основі семантики іменника, який є основним структурно-семантичним центром усього речення, та залежних від нього членів. У випадках, коли їх семантика не містить достатньої емоційно-оцінної інформації, цю функцію беруть на себе різні емоційно-експресивні інтенсифікатори, внаслідок чого відбувається ускладнення всієї структури речення. Усі інтенсифікатори вказують лише на найзагальніший характер інтенсивності якості і тому належать до класу недискретних засобів вираження ступеня якості, що дозволяє вільно замінювати їх один одним (пор.: Ну й життя! Що за життя! От яке життя! Оце життя! тощо).

Емоційно-оцінні номінативні речення обох мов характеризуються широким використанням вигуків, вставних конструкцій, відокремлених уточнювальних членів речення. У мовленні одним із основних факторів, що детермінують характер оцінних конотацій, є інтонація висловлення.

До вказівних відносимо такі номінативні речення, функцією яких є не лише констатація наявності, існування предметів, явищ, подій чи станів, а й вказівка на них у зв'язку з їхньою наявністю чи появою. Англійській мові речення такого структурно-семантичного типу не властиві.

Своєрідною граматичною ознакою таких речень є вказівна частка *ось, он, от*, рідше — *осьде, онде* у моделях *part /part/ N/c//a/!* та *part A N/c//a/!*

Вказівні номінативні речення з іменником, що виражає конкретне поняття, у функції головного члена поділяємо на: 1) речення, що вказують на предмет чи явище за їхньої наявності: «*Ось апаратна. Тепла, вся завита в залізні труби*» (М. Коцюбинський); «*Ось майданчик. Ослінчики в йому*» (А. Тесленко); 2) речення, що вказують на очікуваний предмет (відомий чи невідомий раніше) при його появі. Такі речення характеризуються сполученням вказівної частки з часткою *і*, що виконує підсилювально-приєднувальну функцію: «*От майдан. Максим, як кінь, басує*» (Панас Мирний); «*От і місто... Землянки, міщанські хатки*» (В. Винниченко).

У вказівних реченнях з головним членом, вираженим абстрактним іменником, типу: «*Я все розумію. Аж ось кінець*» (М. Коцюбинський) вказівна частка набуває підсилювальної функції, а речення загалом має вказівно-висновковий характер.

Вказівним реченням першого типу в англійській мові відповідають двоскладні реченневі структури із *there* і *here* (пор.: *Here is a garden; There was a fence*), а реченням другого типу — двоскладні речення з акціональним дієсловом-присудком типу *arrive, come, enter, reach, pass* (пор.: *Ось і село. — Finally, we entered the village*).

Номінативні речення різних семантичних груп мають різні показники частотності використання в англійській та українській мовах. У таблиці подано результати кількісного зіставного аналізу поширення речень досліджуваного типу в цих мовах (загальна кількість проаналізованих одиниць англійської мови — 1500, української — 2000):

Семантичні групи речень	Поширення речень			
	англійська мова		українська мова	
	кількість одиниць	%	кількість одиниць	%
буттєві	374	25	826	41
оцінні	1126	75	1104	55
вказівні	—	—	70	4

Речення вказаних семантичних груп виявляють різний ступінь контекстуальної залежності: від автосемантичності більшості поширених кваліфікативних речень обох зіставлюваних мов та дейктичних номінативних речень української мови до повної контекстуальної зумовленості буттєвих номінативних речень та оцінних речень ядерних моделей англійської та української мов.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Na	— абстрактний іменник;
Nc	— іменник, що виражає конкретне поняття;
Npr	— іменник — власна назва;
Ng	— іменник у формі родового відмінка;
A	— прикметник; дієприкметник в атрибутивній функції;
I	— займенник;
Q	— числівник;
d	— артикль;
prep	— прийменник;
prep p	— прийменник місця;
part	— частка;
//	— знак, що передає факультативність використання елемента в моделі;
+	— знак, який поєднує два елементи моделі, що функціонують як єдиний складений член речення;
(A...)	— знак, що вказує на можливість поширення моделі функціонально однорідним елементом.

(Дрогобич)

KOTSIUBA Z. H.

SEMANTIC STRUCTURE OF NOMINAL SENTENCES IN ENGLISH AND UKRAINIAN

The semantic essence of nominal sentences consists in the assertion of the existence of objects or phenomena. The concomitant meaning may be imparted on the basic one and as a result the following semantic types of nominal sentences are shaped: existential, evaluative (in both languages), demonstrative (in Ukrainian only). This article presents the analysis of qualitative and quantitative convergencies and divergencies of English and Ukrainian nominal sentences of the above-mentioned semantic types.

Keywords: nominal sentences, semantic structure, qualitative / quantitative convergency (divergency).